

LUTHEROVA KÁZÁNÍ NA ŽALMY

Martin Horák

PSALMENPREDIGTEN LUTHERS: In diesem Beitrag behandeln wir Martin Luthers Predigten über Psalmen. In Luthers deutschen Predigten, deren Predigtform erhalten blieb, wird hier seinen hermeneutischen Zugang zu den biblischen Psalmen, sowie seine homiletische Benützung von Psalmen analysiert. Luther verstand auch die Psalmen grundsätzlich als Zeugnis von Christus und seiner Kirche, und zugleich als konkrete Worte für die gegenwärtige Lage. Obwohl Luther nach wörtlicher Bedeutung biblischer Texte strebte, entdecken wir in diesen Predigten, dass er einzelne Worte oder Ausdrücke ganz oft als Metapher auslag, oder sogar eine Allegorese benützte – auch wenn man mit Recht wörtlich deuten konnte. Von Sprachmitteln der Psalmen und ihrer dialogischen Form wusste er vor allem ihren Rollenwechsel in seinen Predigten kreativ auszuführen.

V tomto příspěvku se zabýváme Lutherovými kázáními, jejichž biblickým základem jsou žalmy. Budeme sledovat, jaký hermeneutický přístup k žalmům Luther ve svých kázáních zaujímá a jak pracuje s žalmy kazatelsky.

Luther věnoval žaltáři svou soustředěnou pozornost dlouhodobě. Na mimořádný význam žalmů pro Lutherův život a dílo ukazují nejen jeho vlastní vyjádření,¹ ale především soustavné úsilí, s jakým pracoval na překladech

¹ Luther označoval žaltář za svou nejmilejší knihu, např. v jednom ze svých dopisů píše: „Vyznávám, že jsem jedním z těch, kterých se žalmy silněji dotýkají, hlouběji potěšují a na které silněji zapůsobí než próza.“ Weimarer Ausgabe (dále jen WA) Br 8,107. O významu žalmů pro Lutherovy reformní úvahy pojednává nově např. Lawson, Steven J. *Preaching the Psalms*, Carlisle, 2012, s. 13nn.

žaltáře² a výkladech žalmů.³ Erwin Mülhaupt, přední lutherovský badatel a novodobý editor Lutherových prací na toto téma poznamenává: „Luther... vedle Genesis žádnou knihu z celého Starého zákona tolik nemiloval, s žádnou tak intenzivně nežil jako se žaltářem, na žádnou tolik nekázal, u žádné tak pilně nevypracovával překlad.“⁴

Lutherovu mnohostrannému zájmu o žaltář odpovídá také množství jeho kázání na žalmy. Volba textu pro kázání u Luthera ostatně často navazovala na jeho práci překladatelskou a vykladačskou. Souborné Výmarské vydání Lutherových spisů těchto kázání obsahuje na šest desítek. Vezmeme-li v úvahu, že Luther kázal při hlavních nedělních bohoslužbách výhradně na perikopy, tj. texty evangelijní, a texty ze všech ostatních biblických knih volil pro svá kázání jen při bohoslužbách během týdne, případně při nedělních bohoslužbách večerních, můžeme tento počet považovat za významný.⁵

² První Lutherův překlad žaltáře do němčiny vyšel v roce 1524. Již v roce 1528 vydává nový překlad, *Neu deutsch Psalter*, který je podle jeho vlastních slov již blíže němčině než hebrejštině. Poslední verze Lutherova překladu žaltáře pak vychází jednak samostatně pod názvem *Nachdruck eines Psalters in Neuburg/Oberpfalz*, jednak jako součást celého překladu Písma z r. 1545.

³ Knize žalmů věnoval Luther hned první ze svých biblických přednášek ve Wittenbergu; vyšla tiskem pod názvem *Dictata super Psalterium* (1513–1515). Prvním ze spisů, které sám předal do tisku – o vydání svých spisů sám jinak obvykle nedbal – je výklad *Die sieben Busspsalmen* (1517). V roce 1519 začal Luther pracovat na svém velkém komentáři žalmů, který souvisel s jeho druhou přednáškou o žalmech, a po třech letech práce odevzdává do tisku výklad prvních 21 (22) žalmů (ve výmarském souborném vydání čítá tento text téměř 700 stran), skromně nazvaný *Operationes in Psalmos*. Toto dílo se stalo základem jednak pro jeho kázání na žalmy, jednak pro další práci na německém překladu žaltáře. V souvislosti s pokračující prací na německém překladu Písma vychází později Lutherův nový výklad žalmů *Die ersten 25 Psalmen auf der Koburg ausgelegt* (1530), který je vlastně přípravou pro další vydání německého žaltáře a také pro shrnutí výkladu žalmů, které Luther zamýšlel vydat spolu se žaltářem. Tak vznikl jeho německy psaný spis *Summarien über Psalmen und Ursachen des Dolmetschens* (1531–33). Vedle těchto výkladů se zachovaly ještě mnohé menší Lutherovy výkladové práce k žalmům.

⁴ Mülhaupt, Erwin, *D Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Göttingen, 1959, s. 5.

⁵ Přesný počet těchto Lutherových kázání lze jen obtížně stanovit. V případě některých dochovaných textů, zjm. zápisů (*Nachschriften*) Lutherových písařů, není totiž snadné rozhodnout, zda se jednalo o záznam výkladu anebo kázání; ani editoři Výmarského vydání

Z uvedeného množství jsme pro naše zpracování vybrali všechny německy psané texty, které editoři shodně zařadili mezi kázání a u kterých byla podoba kázání zachována. Textů, které odpovídaly těmto kritériím, bylo šest, resp. čtrnáct (ve dvou případech jde o tzv. *Reihenpredigt*). Dva z nich jsou písemné homilie, připravené samotným Lutherem, ostatní texty jsou záznamy jeho kázání, které byly vydány tiskem. Vybraný soubor kázání představuje svým rozsahem více než 300 stran Výmarského vydání, a byl tedy dostatečně obsáhlým materiálem ke zpracování.

Vybraná kázání, pocházející z let 1521–1536, představíme nyní v pořadí podle data jejich vzniku. U každého z nich nejprve stručně nastíníme okolnosti vzniku, Lutherův hermeneutický přístup a homiletické zpracování pak již pojednáme pro všechna uvedená kázání souhrnně.

- Kázání na žalm 36 (37)⁶ adresoval Luther spolu s vlastním překladem žalmu svému sboru ve Wittenbergu, kde po jeho únosu v květnu 1521 zavládly obavy o reformátorův osud. Proto svým příznivcům odesílá útěšný list, kterým chce rozptýlit jejich obavy a povzbudit je v zápase s odpůrci. Vzhledem k těmto okolnostem a osobnímu charakteru listu považujeme tento text za psané kázání⁷; mezi kázání je také zařazen v registrech Výmarského vydání.⁸

nedošli vždy v této věci ke shodě (srv. např. WA 22,XLIII–XLIV a WA 61,63–66). Na druhé straně jsou některé texty označeny editory shodně jako kázání, jejich písemná podoba však formu předneseného kázání nepodržela. S výše uvedeným souvisí také otázka, s jakou věrností zachycovaly zápisy písařů (jedná se v tomto případě o zápisy Rörerovy, Crucigerovy a Poachovy) díky Lutherem přednesených kázání. Touto otázkou – podobně jako problematikou textové kritiky Lutherových textů – se zde však již zabývat nebudeme.

⁶ *Der 36. (37.) Psalm Davids. 1521*, WA 8,205–240.

⁷ Na rozdíl od řady jiných výkladů, které tyto rysy postrádají; z tohoto období se jedná např. o výklad žalmu 67 (68), WA 8,1–37.

⁸ Svou cestou do Wormsu, při níž došlo k inscenovanému únosu, přerušil Luther mimo jiné práci na svém komentáři žaltáře. Hned po příjezdu na Wartburg však v této práci pokračoval, a to konkrétně výkladem žalmu 67 (68), 36 (37) a některých dalších. Pokud jde o datování, tisk nese označení „*Montag nach Laurentius*“, které dává možnost určit, že opustil tiskárnu 12. srpna 1521, WA 8,205.

• Kázání na žalm 127⁹ je adresován křesťanskému sboru v Rize, se kterým Luther zahájil korespondenci již dříve. Tentokrát reagoval na žádost, aby na tamější křesťany pamatoval ve své „otcovské dobrotě“ i nadále, a odpověděl svým výkladem žalmu 127. Také tento písemný výklad je v registru Výmarského vydání zařazen mezi kázání. To odpovídá okolnostem: Luther vybíral text kázání s ohledem na adresáty listu a píše svůj výklad s konkrétním pastoračním záměrem.¹⁰ Lze předpokládat, že spis vznikl ve druhé polovině roku 1524.¹¹

• Kázání na žalm 112¹² je vlastně krátkou, dvoučlennou řadou kázání (*Reihenpredigt*). Luther je přednesl ve Wittenbergu 9. a 16. června 1526.¹³ Kázání, zachovaná v Rörerových zápisech, byla vydána ještě téhož roku. Mají výrazný charakter mluvené řeči, což nasvědčuje tomu, že Luther se na jejich vydání osobně nepodílel, protože by je byl pro tištěnou podobu velmi pravděpodobně upravil.¹⁴

• Kázání na žalm 65¹⁵ pochází z Dessau, kam Martin Luther třikrát zavítal v roce 1534. Podnětem k jeho návštěvám bylo onemocnění knížete Joachima z Anhaltu. Na cestě ho doprovázeli Bugenhagen a Cruciger, který také kázání zaznamenal. Přesné datum přednesení tohoto kázání nelze z určitostí stanovit. Výslovná zmínka o modlitbě za knížete v úvodu kázání¹⁶

⁹ *Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Lietland.* 1524, WA 15,348–378.

¹⁰ WA 15,360. Na výkladu žalmu 127 pracoval Luther již dříve, a to v souvislosti s přednáškou *Dictata super Psalterium*. O řadu let později se pak k žalmu vrací ještě jednou, a to při práci na výkladech *psalmi graduum* (1531–1533).

¹¹ V dopise wittenberským studentům z 8. dubna 1524, který podává zprávu o Lutherových nových spisech, o tomto výkladu ještě není zmínky, WA 15,349.

¹² *Der 112. Psalm Davids gepredigt.* 1526, WA 19,294–336.

¹³ Zvláštní okolností těchto kázání se stala účast několika šlechticů na obou bohoslužbách. V obou kázáních je jejich přítomnost patrná z toho, že Luther nápadně často a kriticky komentuje knížecí stav a jeho postavení, WA 19,295.

¹⁴ WA 19,294n.

¹⁵ *Der LXV. Psalm durch D. Mart. Luther zu Dessau für den Fürsten zu Anhalt gepredigt.* 1534, WA 37,425–450.

¹⁶ WA 37,425.

se však zdá mluvit pro čas Lutherovy červnové návštěvy v Dessau: v tom případě by se jednalo o 5. červen 1534.

- Kázání na žalm 110.¹⁷ V tomto případě se jedná o řadu osmi kázání na jeden žalm. Byla přednesena v zámeckém kostele ve Wittenbergu, opět zřejmě za přítomnosti knížecí rodiny, a to v době mezi 8. květnem a 13. červnem 1535. Kázání jsou zachována v Rörerově rukopisu i v podání Crucigerově, které později vyšlo tiskem. První zmínka o vyhotovení a rozslání tohoto tisku je známa z 22. října 1539;¹⁸ zde vycházíme z tohoto tištěného vydání.

- Kázání na žalm 8¹⁹ je zřejmě součástí delší řady Lutherových kázání na žaltář, neboť z této doby – z prosince 1536 – se zachovala i řada kázání k žalmu 126, kterou Luther zahájil podnícen přítomností dvora. Je-li tento předpoklad správný, pak také toto kázání bylo předneseno ve wittenberském zámeckém kostele.²⁰ Kázání se zachovalo v zápisu Rörerově a také v Poachově opisu, který vyšel tiskem a z něhož zde vycházíme.

Hermeneutický přístup

Ve svých výkladech chápal Luther žalmy předně jako slovo proročké, a to zejména jako svědectví o Kristu a jeho církvi.²¹ Svou první wittenberskou přednáškou *Dictata super Psalterium*²² navázal na tradiční christologické porozumění žalmům v církvi. Kristus byl pro Luthera zpočátku jen subjek-

¹⁷ *Vom Reich Christi. Der CX. Psalm, gepredigt und ausgelegt durch D. Mart. Luth.*, WA 41,79–238.

¹⁸ WA 41,XIXn.

¹⁹ *Der achte Psalm Davids gepredigt und ausgelegt durch D. Martin Luther, Anno 1537.*, WA 45,204–250. V Rörerově textu nadepsáno: Predigt am Tage Allerheiligen. Datum: 1.11. 1537.

²⁰ WA 45,XXXII.

²¹ Hammer, Gerhard (ed.), *D. Martin Luther, Operationes in Psalmos 1519–1521*, Köln 1991, s. 421.

²² WA 3,31nn.

tem žalmů,²³ počínaje výklady *Operationes in Psalmos* se mu však staly žalmy – tak jako ostatně celé Písmo – především svědectvím o Kristu.²⁴

Také v našem výběru Lutherových kázání můžeme v této věci vysledovat jistý vývoj. V nejstarších kázáních (kázání na žalm 36 a 127) nenacházíme ještě žádný odkaz ke Kristu. Slova žalmu 112 „nebojí se zlé pověsti“²⁵ (Ž 112,7) již Luther ve svém kázání do souvislosti s Kristovou osobou a jeho utrpením uvádí, avšak stále pouze nepřímou: Luther povzbuzuje své posluchače, aby se nebáli zlé pověsti, připomínkou, že také Kristus byl označován hanlivě.²⁶ V kázání na žalm 65 je Kristus sice opět zmíněn pouze na okraj výkladu, avšak žalm 110 je již v úvodu kázání charakterizován jako „pravý, vznešený hlavní žalm, vytvořený o našem milém Pánu Ježíši Kristu... jeho Vzkříšení, nanebevstoupení a celé království jsou tak jasně a mocně popsány, že to nikde v Písmu Starého zákona není ke čtení stejně“.²⁷ Všechny výpovědi žalmu pak kázání vztahuje ke Kristu a jeho působení. A podobně předesílá Luther své christologické předporozumění i v posledním z kázání – kázání na žalm 8: „Tento žalm je jedním z nejkrásnějších žalmů a nádherným zaslíbením o Kristu, ve kterém David popisuje Kristovu osobu a království a učí, kdo je Kristus.“²⁸ V obou těchto případech vychází Luther svým christologickým výkladem z výrazu Pán (*Adonaj*)²⁹, který je v těchto žalmech užíván.

²³ Hammer, D. *Martin Luther, Operationes in Psalmos 1519–1521*, s. 29n.

²⁴ Ve své předmluvě k vydání překladu žaltáře z roku 1528 Luther píše: „A už proto by měl být žaltář drahý a milý, protože tak jasně zaslubuje o Kristově smrti a vzkříšení...“, Vorrede zum Psalter von 1528, WA DB 10 I,99. Podobně WA 38,15 aj.

²⁵ ČEP: „Nemusí se bát zlé zprávy.“ Uváděné biblické citáty jsou převodem z Lutherova překladu, na případnou zásadnější odlišnost Českého ekumenického překladu upozorňujeme v poznámce.

²⁶ WA 19,329.

²⁷ WA 41,79.

²⁸ WA 45,204.

²⁹ ČEP: „*Hospodin*“.

Můžeme tak shrnout, že christologický výklad žalmů byl ve zpracovávaných Lutherových kázáních uplatňován stále výrazněji: v nejstarších kázáních se ještě nevyskytuje, v pozdějších se setkáme s nepřímými zmínkami odkazujícími ke Kristově osobě, nejmladší kázání pak již přinášejí christologizující výklad výrazně rozvinut.

S christologickým uchopením žalmů souvisely i další Lutherovy úvahy nad žalmy formulované v jeho výkladech a úvodech k překladům žaltáře. Nejenže v žalmech nacházel svědectví o křesťanské víře („čisté zrcadlo, které ukazuje, co je křesťanství“),³⁰ ale žaltář podle něho vyjadřuje vše podstatné z celé biblické zvěsti: „Žaltář... by mohl být nazýván malou Biblií, ve které je již všechno, co stojí v celé Bibli, zachyceno nejkrásněji a nejstručněji...“³¹

Toto pochopení vede Luthera k tomu, že i na základě žalmových textů rozvíjí dogmatické výklady. Potvrzuje to i náš nález z vybraných kázání, z nichž zde uvedeme alespoň některé příklady. Na základě zmínky o knězi Melkisedekovi (Ž 110,4) předkládá Luther vlastní, velmi obsáhlý výklad o povaze kněžství.³² Na slova o oběti (Ž 110,3)³³ v tomtéž kázání zeširoka navazuje svým učením o ospravedlnění.³⁴ V případě kázání na žalm 65 bere Luther výjimečně v potaz i stavbu žalmového textu: každé ze tří částí žalmu přisuzuje jedno souhrnné téma a na tomto základě rozvine svůj výklad o trojím Božím regimentu.³⁵

³⁰ *Vorrede zum Psalter von 1528 bezw. 1545*, WA DB 10 I,99–105.

³¹ *Vorrede zum Neuburger Psalter 1545*, WA DB 10 II,155–157.

³² WA 41,167–214.

³³ Tak dle Lutherova překladu: „Nach deinem Sieg wird dir dein Volk willig opfern in heiligem Schmuck“, ČEP naproti tomu překládá: „Tvůj lid přijde dobrovolně v den, kdy pohotovost svoláš; v nádhře svatyně... se objeví tvé mužstvo“.

³⁴ WA 41,149nn.

³⁵ WA 37,426nn.

Takový dogmatický výklad odpovídal rovněž Lutherovu pojetí celého Písma jako základu, na němž jedině lze utvářet učení církve.³⁶ Vycházel přitom z reformačního přesvědčení, že pouze v Písmu (*sola scriptura!*) se Bůh zjevil jednoznačně. Proto bylo Písmo Lutherovi vrcholem zjevení a odsud také nejvyšší autoritou převyšující autoritu církevní tradice. Z našich příkladů je však patrné, že Luther ve svých kázáních uvedeným způsobem vykládal i jen jednotlivé, vybrané pojmy a jich pak užil k osvětlení některého z obecných článků křesťanského učení, případně rozvinutí vlastních důrazů, a to bez ohledu na jejich význam v souvislosti žalmových výpovědí. Zároveň můžeme v kazatelských výkladech sledovat, že faktickým základem jeho věroučných úvah nebyla slova žalmů, nýbrž spíše jiné výroky Písma, zejm. Nového zákona.

Uznání svrchované autority Písma vedlo Luthera mimo jiné k tomu, že téměř od začátku svého veřejného působení ve svých výkladech překonal středověké učení o čtverém významu Písma a spolu s ním i alegorickou metodu výkladu. Mimořádné úsilí naopak věnoval nalezení jeho jednoduchého, resp. doslovného významu (*sensus litteralis*). Výklad biblického oddílu tak pro něj představoval hledání významu jednotlivých slov a takovým způsobem zpravidla postupoval slovo za slovem.

Ve zpracovávaných kázáních Luther nejednou začíná výkladem původních hebrejských výrazů:³⁷ zpřístupňuje tedy svým posluchačům porozumění biblickému oddílu i tímto způsobem. Pro objasnění jednotlivých žalmových vyjádření pak Luther v kázáních hojně uplatňuje výklad Písma Písmem (*sacra scriptura sui ipsius interpret*).³⁸ Čerpá při tom ze své mi-

³⁶ Viz např. Oeming, Manfred, *Úvod do biblické hermeneutiky. Cesty k pochopení textu*, Praha 2001, s. 162.

³⁷ Např. hebr. דבר v kázání na žalm 112, WA 19,324, různé Boží tituly v kázání na žalm 110, WA 41, 82, výrazy אנוש, כבוד, מושל v kázání na žalm 8, WA 45,240.241.243, celou řadu hebrejských výrazů v kázání na žalm 36 (37), WA 8,221.225.231.232, aj.

³⁸ V jednom z kázání předkládá Luther posluchačům zdůvodnění tohoto přístupu: „Je-li v Písmu nějaké temné místo, pak jen nepochybně, je za ním jistě tatáž pravda, která je

mořádné znalosti biblického textu: počet citací či odkazů k souvisejícím místům Bible se u jednotlivých kázání pohybuje v řádu desítek, téměř polovinu z nich pak tvoří odkazy k dalším žalmům. Luther ovšem nejednou vykládá žalm či jeho část na základě textu novozákonního, např. při výkladu žalmu 127 se opírá o Ježíšova slova z Kázání na hoře týkající se zabezpečení života (Mt 6,19nn).³⁹

V našem souboru kázání zjišťujeme, že Luther navzdory svému soustředění na doslovný význam textu zůstává pozorný k obrazné řeči žalmů. Samu skutečnost, že základem jeho kázání je v případě žalmů text svou povahou odlišný, totiž poetický, však nijak netematizuje. Poměrně často tak vykládá žalmové vyjádření jako metaforu nebo alegorii, postupuje tímto způsobem však i tehdy, když se nabízí oprávněná možnost výkladu doslovného.⁴⁰

Uvedeme zde několik příkladů. Slova žalmu o „stavění domu“ (Ž 127,1) vykládá Luther v kázání jako obraz pro budování křesťanské rodiny a manželství,⁴¹ „Sijón“ (Ž 65,2) je mu metaforou pro místo, kde je přítomen Kristus se svým slovem a svátostmi,⁴² „chrám“ (Ž 65,5) nachází Luther naopak „v našem srdci a ústech“,⁴³ a to navzdory tomu, že ve všech těchto žalmech jsou zřetelné a dále rozváděné odkazy k jeruzalémskému chrámu.

Slova vyzdvihující tišící stvořitelskou moc Boží (Ž 65,7n) mluví podle Luthera „po způsobu Písma o královstvích a zemích a lidech jako o velké vodě a hukotu moří“,⁴⁴ chápe je tedy jako obraz pro vřavu mezi národy. Hospodinovým žezlem (Ž 110,2) Luther rozumí veřejný kazatelský úřad.⁴⁵

na jiném místě jasná“, WA 8,239.

³⁹ WA 15,368nn.

⁴⁰ O žalmové metafoře v homiletických souvislostech viz např. Filipi, Pavel, *Pozvání k naději. Kapitoly o homiletické hermeneutice a exegesi*, Praha 2006, s. 206nn.

⁴¹ WA 15,364.

⁴² WA 37,428. V kázání na žalm 110 však Luther chápe *Sijón* naopak pouze jako zeměpisné určení místa, WA 41,129.

⁴³ WA 37,438.

⁴⁴ WA 37,445.

⁴⁵ WA 41,123.

„Svatou ozdobu“⁴⁶ (Ž 110,3) vykládá pak jako krásné dary Ducha svatého – přestože ví, že žalmista zde hovořil o zdobném kněžském oblečení. Slova žalmu 8 o nemluvnatech a kojencích (Ž 8,3) Luther ve svém kázání vykládá jako výrok o těch, kdo se nechají Bohem vést jako děti, resp. kdo jeho slovo přijímají bez přídavku lidských snů a myšlenek.⁴⁷ Výše zmíněný žalm 110 chápe Luther celý přísně christologicky, jeho závěru („cestou z potoka pítí bude, proto vztyčí hlavu“, Ž 110,6) tak ale nerozumí jako slovům o nalezení občerstvení (napojení) a posily, nýbrž interpretuje je naopak jako obraz pro utrpení a smrt Páně.⁴⁸

Zmínili jsme výše, že Luther opouštěl učení o vícenásobném významu Písma a metodu jeho alegorického výkladu.⁴⁹ To bývá také zpravidla uváděno jako jeden z charakteristických rysů Lutherova způsobu výkladu.⁵⁰ Pouze některé práce si blíže všímají skutečnosti, že Luther se alegoreze nevzdal zcela, ale ve specifických případech tento typ výkladu nadále užíval. Německý praktický teolog Walter Rupperecht ve své práci shrnuje, ve kterých případech Luther v kázáních pracoval s alegorizujícím výkladem: bylo tomu mimo jiné tehdy, když použití alegorie vedlo k objasnění základních biblických pravd, dále tehdy, když vykládal oblíbené reformační téma, nebo tehdy, když doslovně chápaný biblický text nedával jiný použitelný význam.

⁴⁶ ČEP: „nádherna svatyně“.

⁴⁷ WA 45,217n.

⁴⁸ WA 41,233n.

⁴⁹ Jedno z Lutherových nejnápadnějších vyjádření k této otázce zní: „Použitím alegorií se ztrácí pravý základ pro porozumění Písma a lidé jsou vedeni na scestí“, *Predigten über das 2. Buch Mose (1524–1527)*, WA 16,69. Německý teolog a lutherovský badatel Gerhard Ebeling uvádí, že učení o vícenásobném významu Písma opustil Luther již v r. 1517, alegorický způsob výkladu pak v podstatě v letech 1524/1525, Ebeling, Gerhard, *Evangelische Evangeliumsauslegung*, München 1942, s. 49.

⁵⁰ Viz např. Oeming, *Úvod do biblické hermeneutiky*, s. 25; Hammer (ed.), *D. Martin Luther, Operationes in Psalmos 1519–1521*, s. 399; Rupperecht, Walter, *Die Predigt über alttestamentliche Texte in den lutherischen Kirchen Deutschlands*, Stuttgart 1962, s. 29.

Zejména však měla alegoreze Lutherovi sloužit k tomu, aby Písmo ukazovalo na Krista, jeho osobu a dílo.⁵¹

V našich kázáních však nacházíme i takové obrazné výklady, které Rupprechtovým závěrům neodpovídají a nespádají do jím uvedených případů. Z našich ukázek jde o výklady veršů Ž 127,1, Ž 65,7n či Ž 110,3. Příslušná kázání navíc pocházejí z let 1524 až 1535, ve kterých se Luther ve svých výkladech již proti alegorickému výkladu jasně vymezoval. Máme tedy za to, že pro potřeby kazatelské aplikace se Luther k alegorické metodě vrátil častěji, než bývá obvykle uváděno. Je možné předpokládat, že v případě kázání na žalmy byl pro něj k tomu podnětem jejich obrazný jazyk.

Lutherův způsob výkladu, při kterém vykládal slova žalmu obrazně, ačkoli byl možný a odůvodněný jejich doslovný výklad, bývá navíc v literatuře zpravidla označován jako alegoreze. V kázáních na Ž 110 a Ž 8 takovým způsobem aplikoval Luther na celý žalm alegorický výklad christologický. V případě všech ostatních kázání však nevykládá jako alegorii ani celý žalm ani některou jeho ucelenou část, nýbrž jako metafory vyložil pouze jednotlivá, vybraná vyjádření či slova žalmu. Domníváme se proto, že v těchto případech se o alegorezi nejedná, spíše bychom zde mohli hovořit o metaforezi.

V kázáních se také ojediněle setkáváme s poznámkou odkazující k dobovému pozadí biblického textu. Například ke slovům o chrámu v Ž 65,5 Luther poznamenává, že v době, ve které žil žalmista, ještě žádný chrám nestál, a odsud pak rozvede úvahu, že důležitá tedy není bohatost kostelů, nýbrž skutečnost, že existuje místo, které si Bůh vyvolil, aby tam byl přítomen a promlouval.⁵² Luther tedy ke svému kazatelskému výkladu uplatnil i tento typ vědomostí. Spíše než k výkladu biblického textu je však užil ve prospěch své kazatelské aplikace.

⁵¹ Rupprecht, *Die Predigt über alttestamentliche Texte in den lutherischen Kirchen Deutschlands*, s. 30n. 43n.

⁵² WA 37,434n.

Lutherův vykladačský přístup k žalmům se v zásadě neliší od jeho přístupu k jiným knihám Starého zákona, resp. celého Písma. Navzdory Lutherovu postoji k alegorické metodě nacházíme v jeho kázáních na žalmy trvající sklon vykládat slova žalmů obrazně, obvykle jako metaforu, výjimečně i jako alegorii. To stojí v rozporu s jeho vlastním vyjádřením ohledně způsobu výkladu, pocházejícím ze stejné doby. Z hlediska exegetické práce, která navázala na reformátorovo úsilí o nalezení doslovného významu, považujeme alegorezi či metaforezi v Lutherových kázáních za postup problematický. Z téhož hlediska musíme dnes kriticky nahlížet i na Lutherovo odbočování od kazatelského výkladu biblického textu k tématům souvisejícím jen vzdáleně, ať už k výkladům vlastních věroučných důrazů, nebo jiným dogmatickým úvahám.

Homiletické zpracování žalmů

Budeme nyní věnovat pozornost otázce, jak s žalmy pracoval Luther kazatelsky. Ve vybraných kázáních Luther projevuje zřetelný parenetický záměr. S parenetickým ohledem v některých případech přistupuje již k výběru biblického textu. Výslovně je to vyjádřeno nejen u obou písemných kázání, ale např. i v pozdějším kázání na žalm 65.⁵³

Svůj záměr vyřídít útěšnou a potěšující zvěst žalmů pak Luther explicitně vyslovuje také v kázáních samotných, v některých případech hned v jejich úvodu.⁵⁴ V kázání na žalm 110 Luther tento ohled mnohokrát opakuje.⁵⁵ Výjimku představují kázání na žalm 65 a kázání na žalm 8, parenetický ohled je v jejich případě – v jejich dochované podobě – spíše oslaben a převažuje v nich ráz didaktický: jsou totiž ze své podstatné části výkladem

⁵³ Kázání uvádí slovy: „Protože je nyní čas, kdy je potřeba volat k Bohu a modlit se, zvláště za milostivé počasí a úrodný rok, chceme si vzít 65. žalm, k tomu vytvořený, který nás má podněcovat a povzbuzovat“, WA 37,425.

⁵⁴ Např. kázání na žalm 36 (37), WA 8,210; kázání na žalm 127, WA 15,360; kázání na žalm 112, WA 19,297.

⁵⁵ WA 41,118.144.148.215.224.

článků víry, a sice učení o trojím regimentu, resp. o dvojí přirozenosti Kristově.

Pro svá kázání Luther užíval zásadně formu homilie, to odpovídalo charakteru jeho zájmu o Písmo. Nejen ve svých výkladech, ale i v kázáních Luther obvykle vykládal text postupně, verš po verši, někdy dokonce slovo od slova;⁵⁶ je tomu tak bez výjimky i v případě našich kázání.

Tím byla zároveň určena i osnova každého kázání: odpovídala osnově žalmu a bývala doplněna pouze o úvod a závěr. Z hlediska současné literární kritiky biblického textu nelze přehlédnout, že Luther věnuje pečlivou pozornost významu jednotlivých slov či vyjádření, ale vnitřní, věcné a literární souvislosti výpovědi v rámci žalmu nesleduje. Jak jsme uvedli výše, u pozdějších Lutherových kázání pak vystupuje do popředí jeho obrazný výklad, v případě žalmu 65 dogmatický, u žalmů 110 a 8 christologicko-alegorický.

Ve všech kázáních můžeme sledovat, jak tvořivě Luther navazuje na střídání gramatických osob promlouvajících v žalmu. Vedle běžné řeči v „er“-formě přechází nezřídka do první osoby jednotného čísla anebo se obrací ke svým posluchačům či naopak odpůrcům ve druhé osobě. Tento Lutherův styl kázání bývá v literatuře označován jako *dialogický*, případně „*dramatizující*“.⁵⁷ V našem případě se možnost takových dramatizujících změn rolí Lutherovi otevírala změnami gramatických osob v rámci žalmu.

Tohoto rysu Lutherových kázání si zde nyní povšimneme blíže. Lutherova starší písemná kázání ještě neobsahují tolik přechodů z jedné řečnické osoby do druhé. Zřejmě je tomu tak i proto, že písemná podoba těchto kázání je pro takové střídání osob méně vhodná. V kázání na žalm 36 (37) však přesto na-

⁵⁶ Rupprecht, *Die Predigt über alttestamentliche Texte in den lutherischen Kirchen Deutschlands*, s. 28.

⁵⁷ Viz Bieritz, Karl-Heinrich, *Verbum facit fidem. Homiletische Anmerkungen zu einer Lutherpredigt*, in: *týž, Zeichen setzen. Beiträge zu Gottesdienst und Predigt*, Stuttgart 1995, s. 124n.

chážíme například značné množství imperativů, zčásti navazujících na dikci žalmu (Ž 37,1–9.27.34.37), zčásti ovšem užitých jako prostředek sloužící komunikaci se čtenáři tohoto kázání („poslouchej, podívej, řekni si...“).

V kázání na žalm 112 nacházíme řeč v první osobě singuláru i plurálu. Kazatelské „já“ zde Luther nechává promluvit v poloze *vyznávající* nebo *kající*⁵⁸ („Když plním své srdce tím, co mi daroval, pak to přeji i svému bližnímu... Když ale nechci vyznat svůj hřích,...“)⁵⁹. Vyjadřuje-li se za své posluchače, pak obvykle negativně generalizuje („nedbáme na něj, máme ho za jednoho z těch namalovaných nebo zemřelých bůžků“, „odvrácíme srdce od toho, co máme, k tomu, co nemáme“)⁶⁰. Ve svých pozdějších kázáních však již Luther vyslovuje za své posluchače spíše jejich pozitivní ohlas a užije „*my anticipační*“, např. „To je nám potěšením, že máme Pána, který nás... chrání a vysvobozuje...“, „děkujeme Bohu, zvláště za to, že nás přivedl k takovému světlu a poznání...“⁶¹

V tomto ohledu se jako nejmnohotvárnější jeví kázání na žalm 65. Luther zde nejprve navazuje na slova žalmu vyjádřená v první osobě a v této osobě vyslovuje modlitbu. Vzápětí se obrací k posluchači („jsi tu pojmenován a vyzván“). Za svého posluchače pak dále rozvíjí žalmistovu výhradu: „Rád bych se modlil (říkáváme), kdybych věděl, že by mu moje modlitba byla příjemná.“⁶² Mimo linii žalmu poté posluchačům předloží příklad modlitby za odpuštění: „Pane, náš hřích nás tlačí... předkládám ti tuto tíži a prosím, abys mi můj hřích odpustil.“⁶³ Později v tomto kázání přichází také ještě se svým vyznávajícím „já“ („Sem bych chtěl také běžet, kdybych jen o takovém místě nebo domě věděl“).⁶⁴ Nakonec promluví znovu v první osobě,

⁵⁸ Dle kategorizace Pavla Filipiho. Filipi, *Pozvání k naději*, s. 242nn.

⁵⁹ WA 19,320.

⁶⁰ WA 19,302.303.

⁶¹ WA 41,224; WA 45,225.250.

⁶² WA 37,431.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ WA 37,434.

tentokrát však v roli Hospodinově! („Já jsem tvůj Bůh, já jsem tě stvořil, a dávám ti vše...“)⁶⁵

Bezpochyby se v těchto a podobných případech nejedná pouze o vhodné „prostředky k oživení kázání“.⁶⁶ Alfred Niebergall, další z německých praktických teologů, usuzuje, že neobyčejná živost Lutherových kázání souvisí s tím, že Luther se každým ze svých kázání sám vypořádával s pozemskými i eschatologickými protivníky.⁶⁷ Domníváme se však, že vedle toho zde Luther navíc velmi těžil z podoby žalmů jako živých a naléhavých rozhovorů mezi člověkem a Bohem a mezi člověkem a Božím lidem a navazoval na jejich dialogičnost a specifické způsoby vyjádření.

Na druhé straně pozorujeme, že ve sledovaných kázáních Luther užíval celou řadu jiných jazykových prostředků, které rovněž velkou měrou přispívaly k jejich bezprostřednosti a živosti. Jedná se například o jeho osobní oslovení,⁶⁸ používání přímé řeči,⁶⁹ opakování zásadních tezí kázání nebo celé argumentace nebo opakování biblických odkazů.⁷⁰ Ojedinele nacházíme v jeho kázání také ironii.⁷¹ Se všemi těmito prostředky Luther tvořivě pracuje.⁷²

Luther chápal žaltář jako slova světců, která odrážela nejrůznější životní bouře:⁷³ člověk mezi nimi může najít vyjádření, která se „rýmují s jeho

⁶⁵ WA 37,437.

⁶⁶ Birgit Stolt ve své studii prokazuje, že Luther si v tomto ohledu nepočíná ve svých kázáních náhodně, nýbrž postupuje obeznámen s tradicí rétoriky. Stolt, Birgit, „Docere, delectare und movere bei Luther“, in: táž, *Wortkampf. Frühneuhochdeutsche Beispiele zur rhetorischen Praxis*, Frankfurt/M. 1974, s. 61–71.

⁶⁷ Niebergall, Alfred, *Die Geschichte der christlichen Predigt*, Kassel 1954, s. 272n.

⁶⁸ Např. *milý, milé dítě, moji milí přátelé v Kristu* aj.

⁶⁹ Mimo jiné pro vyjádření předpokládaných námitek názorových protivníků, WA 37,441.

⁷⁰ Takové repetice nacházíme zejména v kázání na žalm 112, v jehož tištěné podobě byly rysy mluveného projevu zachovány nejvíce, např. opakovaný odkaz k 1Tm 4,8, WA 19,313.315.

⁷¹ „Ano, svět je teď tak zbožný a svatý, že nenajdeme nikoho, kdo by mohl být nazván Kristovým nepřítelem“, WA 41,134.

⁷² Alfred Niebergall ve své práci vyjmenovává dlouhou škálu Lutherových vyjadřovacích prostředků, Niebergall, *Die Geschichte der christlichen Predigt*, s. 273.

⁷³ *Vorrede zum Psalter von 1528 bezw. 1545*, WA DB 10 I,99nn.

věcmi“, „slova tak trefná a tak milá, že by žádný člověk, ba žádní lidé tak dobrá, moudrá slova neuměli vymyslet“.⁷⁴ Podobně i nad otázkou po uspořádání žaltáře došel k vyjádření, že pořadí žalmů určuje skutečnost, že jsou odrazem křesťanského života mezi smutkem a radostí.⁷⁵ Zaznamenal tedy také existenciální rovinu žalmových modliteb, v žádném z kázání s ní však nepracuje.

V kázáních však aplikuje slova žalmů zcela bezprostředně na přítomnou situaci církve a společnosti. Neváhá přitom použít biblický text jako slovo k závažným aktuálním otázkám. Zemitost žalmového jazyka mu pomáhá vyslovit se velmi konkrétně. Stejně konkrétně jako v návaznosti na žalm vyslovuje obtíže či radosti svých posluchačů, dokáže také konkrétně označit, v kom rozpoznává žalmové nepřátele a protivníky své doby, resp. kdo jsou v současnosti záporným příkladem pro druhé. Nejčastěji v této souvislosti uvádí papeže, případně mnichy a doktory,⁷⁶ v některých kázáních také šlechtice.⁷⁷ Jako konkrétní, vzácný příklad člověka, který se naopak papežově moci dokázal postavit, opakovaně jmenuje českého reformátora Jana Husa.⁷⁸ Z Lutherových aplikací tohoto typu je zřejmé jeho úsilí vymezit se zejména vůči učení římské církve a jejím představitelům. Jeho setrvalé negativní hodnocení názorových oponentů však nakonec vyznívá značně stereotypně.

Z dochované podoby Lutherových kázání můžeme usuzovat, že se jednalo o kázání živá, bezprostřední svým jazykem, aktuální a svým obsahem relevantní. V případě vybraných žalmových kázání Luther těžil nejen ze své neobyčejné znalosti Písma a pečlivé práce s žalmovým textem, ale také z toho, že dokázal rozvinout a pro své kázání využít některé vyjadřovací

⁷⁴ *Vorrede zum Neuburger Psalter 1545*, WA DB 10 II,155–157.

⁷⁵ Hammer (ed.), *D. Martin Luther, Operationes in Psalmos 1519–1521*, s. 418.

⁷⁶ WA 8,235.232; WA 19,306.322.

⁷⁷ Zjm. v kázání na žalm 112, předneseném za přítomnosti wittenberské šlechty, WA 19,299.301.303.315.

⁷⁸ WA 19,328.329.330.333.

prostředky žalmů. Dobrým příkladem je jeho kazatelské střídání rolí rozvíjející střídání gramatických osob žalmu.

Závěr

K vyslovení obecnějších závěrů týkajících se Lutherova exegetického a kazatelského přístupu v jeho kázáních na žalmy bude napříště potřebné provést jejich srovnání s kázáními, jejichž základem byly jiné biblické texty.

Luther se svým vykladačským úsilím velice zasadil o hledání doslovného významu biblického textu. Uplatňoval tento přístup i ve svých výkladech žalmů. Jak jsme však doložili, ve svých kázáních na žalmy poměrně často postupoval jiným způsobem: vykládal jednotlivá vyjádření žalmu jako metaforu, případně celý žalm či jeho část jako alegorii.

Lutherova kazatelská praxe tak za sebou zanechává otevřenou otázku aktualizace biblického textu: Které způsoby výkladu smí kazatel užít v zájmu aktualizace biblického textu? Kdy je kazatel oprávněn upřednostnit nějaký způsob výkladu před hledáním významu doslovného? Žalmová kázání, která jsme zpracovali, ukazují, že ani Luther zřejmě nedospěl k jednoznačné odpovědi.

Zpracování souboru Lutherových kázání na žalmy nás dále vede k závěru, že navzdory své mimořádné odborné erudici a důkladné práci s Písmem se Luther nevyhnul nebezpečí alegorického výkladu, před kterým sám varoval, a příležitostně užil biblický text k potvrzení vlastních věroučných důrazů a učení, k nimž byl, jak přesvědčivě prokazoval jinde, inspirován jinými texty Písma. Naše kritické poznámky vůči Lutherově práci ovšem vycházejí z tradice výkladu, která Lutherovi vděčí za svůj počátek.